

Yüzyıllardır Devam Eden Söz Sanatı

Kırgız adı, en eski Türk etnik adlarından biridir. Günümüzde Kırgız Cumhuriyeti'nin asli nüfusunu teşkil eden Kırgızların meydana gelişi ve şekillenmesinin Milat öncelerine dayandığına işaret eden tarihî belgeler çoktur. Kırgızların, ulus olarak en eski Türk kabile birliklerinden türedikleri, tarihî, arkeolojik ve antropolojik araştırmalarla ispatlanmıştır.

Günümüzdeki Orta Asya coğrafyasında yaşayan halklardan en eskisi olan Kırgızların, tarihî bakımdan çok önceleri devlet geleneğine sahip olduğu bilinmektedir. Kırgızların, bazen geri plâna çekilip, bazen de öne çıkıp, tarihin zor sınavlarından geçerek kendilerine cumhuriyet kapılarını açan 20. yy'a dilini, kültürünü; en önemlisi de etno-coğrafik ve siyasi bütünlüğünü muhafazayla gelen Türk uluslarından olduğu bir gerçektir.

Kırgız Cumhuriyeti'nin temel unsuru olan Kırgızlar ile kökeni, etno-genetik temeli, dili, manevî değerleri bir olan, kendisini *Kırgız* olarak "tanıyan" ve "tanıtın" etnik grupların dünyanın birçok ülkesinde toplu hâlde, diaspora olarak yaşadığı malumdur. Böyle gruplar, günümüzde, eski Sovyetler Birliği ülkelerinden Rusya, Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan olmak üzere, Çin, Moğolistan, Afganistan, Pakistan, Türkiye gibi ülkelerde de yaşamaktadırlar. Kırgızistan'ın dışında bulunan Kırgız diasporaları arasında millî kültürünü koruyarak ana dilinde yayın ve eğitim faaliyetini yürütme imkânına sahip olanı, sadece Çin Halk Cumhuriyetindeki Kızılsuu Kırgız Özerk Bölgesinin Kırgızlarıdır. Ukrayna, Moğolistan, Pakistan ve bazı Avrupa ülkelerinde yaşayan Kırgızlar sayı bakımından çok az olduklarından asimile olmaya yüz tutmuştur. Kazakistan, Özbekistan ve Türkiye'de ikamet etmekte olan Kırgızlar ise, sayı itibarıyla nispeten çok olup toplu halde yaşamalarına rağmen, dil ve geleneksel kültür bakımından, yerli, etken, resmi statüye sahip ve köken itibarıyla kendine yakın etno-kültürel yapıya "dönüşme" sürecine tabi olup kendine has etnik özelliklerini yitirmekte oldukları, kimi yerlerde ise artık, sadece *Kırgız* adının kaldığı görülmektedir.

Dünya Türkolojisinde Kırgız diasporalarının bazılarının kendilince ayrı bir etnik ada sahip olduğunu da görmek mümkündür. Örneğin, tarih, etnoloji ve filoloji çalışmalarında "Kızılsuu Kırgızları", "Fuyu Kırgızları", "Pamir Kırgızları", "Yenisey Kırgızları" gibi etnik adlandırmalar yer almaktadır. Son zamanlarda, etnologlar, halkbilimciler ve dilciler tarafından "Van Kırgızları" ya da "Ulupamir Kırgızları" denilen etnik adlandırmalar da kullanılmaya başlamıştır.

Kırgızlar nerede yaşarsa yaşasın kendi dillerine *Kırgız Dili* der. Kırgızların Türk kökenli olduğunu her Kırgız bilmektedir. Kendilerini, "Türk'üz, Türklerin içinde Kırgız'ız" ya da "Kırgız'ız, kökenimiz Türk'tür" şeklinde tanıtır. Kırgızların üst kimliği, *Türk*, alt kimliği ise *Kırgız* olduğu ortadadır.

Kırgızcanın yazılı kaynakları, eski Türk yazısı ile yaşıttır. Kırgız zanaatkârlarının ve ustalarının yaptıkları abidelerin tarihi çok eskilere dayandığı söylene de şimdilik Kırgızca yazılan anıtların en eskisi, Orhon-Yenisey, Talas yazıtlarından öteye gitmemektedir. Bu anıtların 6. yüzyıl ile 9. yüzyıllar arasında meydana geldiği, bilim adamları tarafından tespit edilmiştir. Kırgız sözlü gelenek eserleri arasında Dünya kültürü açısından çok eski olarak kabul edilen örneklere çok sayıda rastlansa da, bu Bengütaşlardan önce yazılmış, Kırgız Dili tarihinin kaynağı olarak değerlendirilebilecek Türkçe bir metin henüz bulunmuş değildir.

Kırgızların bir Türk ulusu olarak tarihin epey iniş çıkışlarından geçtiği, dil, kültür ve etno-politik bakımdan ciddi değişimlere maruz kalarak bugünlere geldiği tarih sayfalarında açıkça görülmektedir.

Kırgızların güçlü, teşkilatlı bir halk olduğu, başka milletlerle siyasî ilişkiler kurduğu ve savaşlar yaptığı, bazen kazanıp, bazen kaybettiği ile ilgili ilk tarihî belgeler M.Ö. 2. yüzyıla aittir. Bu tür belgelerden birini M.S. 1. yüzyılda yazılan "Şi Tszi (Tarihî Yazılar)" adlı Çin vakayinamesinden okumak mümkündür. Bilim adamlarının dediklerine göre, "Kırgız" sözcüğünü karşılayan hiyeroglif önce "gogun" diye okunmuş, 7.

yüzyılda “gegesi” şeklinde okunmaya başlamıştır. Aynı hiyeroglifin “gyan-gun” şeklindeki okunuşuna da rastlamak mümkündür. Kısacası “Kırgız” sözcüğü telaffuzunun Çince’de her zaman aynı olmadığı görülmektedir. “Kırgız” etnik ismine eski Çin yazıtlarında rastlanması, Kırgızların tarihteki rolünü, komşu halklar üzerindeki tesirini, “Kırgız” adıyla çok eski devirlerden beri yaşadığını ispatlar.

Kırgızlar, arkeoloji ve tarih araştırmalarında, Merkezî Asya’da yaşayıp devlet geleneğine ulaşmaları ve demircilik zanaatındaki başarıları ile de anılır. Demir eritip, silah yapma zanaatında Kırgızların önüne hiçbir milletin geçemediği söylenmektedir. Bilgilere göre, paslanmayan keskin kılıçlar ancak, Kırgız ustalarının elinden çıkmış olduğu kabul edilmiş ve Çinlilerin, bu tür kılıçların gökten indiğine inandığı tespit edilmiştir. Zırhları delip geçen, ısıklık çalan okları icat eden Kırgız ustalarına komşu Türk boylarından da siparişler geldiği söylenmektedir.

Tarihçiler, 9. yüzyılda Kırgızlar tarafından kurulan devletin, gelişerek ve genişleyerek büyük bir imparatorluk seviyesine ulaştığı hakkında görüşler öne sürmektedirler. Bu Kırgız devletinin kurduğu medeniyetin, yaşadığı tarihî olaylarla savaşların sonraki dönemlerinde de unutulmayıp bugünün büyük kahramanlık destanlarına muhteva olduğu da bilim adamlarınca ispatlanan gerçeklerdendir.

10. yüzyıl sonrası, diğer Türk halkları gibi Kırgızlar için de medeniyet ve kültürel gelişme bakımından bir dönüm noktası, belirli ölçüde yenilenme dönemi oldu. Kırgız toprakları olan Talas’ta, Türklerin ilk defa İslâm dinini kabul etmeleri, onların dünyaya, tabiata, insana, akıl ve mantığa, estetik dünyaya, gerçek hayata olan bakışlarının değişip yenilenmesiyle sonuçlandı. İslâm dininin kabulü, eskiden beri kullanılmakta olan, gelenekselleşmiş dinî ve etno-kültürel değerlerin bir kısmını kenara atmak, yok saymakla birlikte, daha önce görülmemiş yeni düşüncelerin, kavramların meydana gelmesine bir felsefî zemin hazırladı ve onların gerçek hayata geçirilmesini sağladı. Elbette, bütün bunlar halkın estetik düşüncesini, yazılı ve sözlü geleneğini çok etkiledi. Neticede, İslâm düşüncesine dayanan ve Arapça, Farsça yazılmış tarihî, edebî, felsefî eserler meydana gelmeye başladı. Bu da Türkçe yazılmış anıtlardan dil ve muhteva bakımından hayli farklı olan, yeni devrin özelliklerini taşıyan eserlerin ortaya çıkmasını sağladı. Ancak, geçmişi yüzyılların ötesine dayanan Türk halkının, kendine özgü beşerî, kültürel ve sosyal hayattaki tecrübeleri sonucunda temellenmiş, yüzyıllar boyunca gelişmiş felsefesinin, dünya görüşünün, düşünce tarzının kökten unutulduğu, bunların yerini tamamen farklı, yabancı bir felsefenin, dünya görüşü ve düşünce tarzının aldığı söylenemez. İslâm’ın kuralları ile animistik düşüncelerin iç içe geçerek yaşadığı gibi, düşüncede de, özellikle eskiden yeniye geçiş döneminde, önceki ile

sonraki arasındaki ince bağlar tamamen kopmamıştır. Bu geçiş devresinde İslâm prensiplerine aykırı olmayan hususların hemen hemen hepsinin muhafaza edildiği söylenilebilir. Bunu, Kırgız topraklarında İslâm dininin kabulünden sonra meydana getirilen eserlerden de açıkça görmek mümkündür.

İslâm dininin kabulünden sonraki, Karahanlılar dönemi eserlerinin önemi büyüktür. Örneğin, bu dönemde yaşayan Yusuf Balasagun (Yusuf Has Hacib) tarafından kaleme alınmış “Kutadgu Bilig” adlı didaktik eser, Türk edebiyatının en güzel yapıtlarındandır. Dünya edebiyatında bir benzeri olmayan bu eserin yazarının, derin bilgi sahibi, dünyadaki başka milletlerin kültürleri ile edebiyatlarını iyi bilen bir şahsiyet olduğu, eserinden de fark edilmektedir. Bununla birlikte “Kutadgu Bilig”, durup dururken yazılmış bir eser değildir. O, eskiden beri gelişerek devam eden, Türklere has *didaktik düşünce* tarihinin bir devamı, derinleştirilmiş ve edebî-felsefî bir esere dönüştürülmüş şeklidir. Türk didaktik düşüncesinin derin izlerini, Orhon-Yenisey yazıtlarının metinlerinde de görmek mümkündür. Aynı zamanda, “Kutadgu Bilig”den sonra kaleme alınmış, Ortaçağ Türk edebiyatına ait eserlerde, ozanlık-aşıklık geleneğine ait eserlerde, günümüz şairlerinin eserlerinde de aynı eski Türk didaktik düşünce tarzının devam ettiğini görmek mümkündür. *Didaktik düşünce*, Türk halklarının yüzyıllar boyunca kopmadan, devamlı yenilenerek, gelişip zenginleşerek günümüze ulaşan en önemli kültürel ve felsefî mirasıdır. Bu ortak Türk didaktik düşünce tarzının çok güzel örneklerine, Kırgız edebiyatında özellikle de halk şairlerinin *sanat, nasihat, terme ve ülgü* şiirlerinde rastlamak mümkündür. Kısacası, “Kutadgu Bilig”in didaktik bir destan olarak kaleme alınışının bir tesadüf olmadığı söylenebilir.

Karahanlılar döneminin diğer bir önemli eseri, ilk Türk dilcisi Mahmud Kaşgarlı’nın Arapça olarak kaleme aldığı “Divan-ı Lügâti’t-Türk” adlı sözlüğüdür. Sözlük, Arapça yazılmış olsa da, içindeki örneklerin, halk şiirlerinden alınmış parçaların, sözlü edebiyat ve şecere parçalarının Türkçe olması, o dönemdeki Türk söz sanatının ve dolayısıyla Kırgız sözlü geleneğinin hangi seviyede olduğunu göstermektedir.

Bunlardan sonra meydana getirilen önemli edebî eserlerden biri, ismi dünyaca tanınmış Cazılık Kul Kocakmat’ın (Ahmet Yesevî)’in didaktik tarzda kaleme aldığı “Hikmet” adlı eseridir. Dünyayı, dini ve insanları tamamen kendine özgü bir bakış açısıyla değerlendirip, ayrı bir devir yaratan Cazılık Kul Kocakmat’ın eserlerini, Orta Asya Türk halkları kendi dillerine aktarmak yerine onun Arap alfabesiyle yazılmış el yazmasını, her Türk okuru kendi ana diline “uygunlaştırıp” okuyabiliyordu. Örneğin, bir şiir mısrasını Kırgızlar “Altmış üçkö çayım keldi bir künçö çok (Altmış üçe yaşım geldi bir gün kadar olmadı)” şeklinde, Özbekler “Altmış üçkâ yaşım keldi, bir künçä yok” şeklinde, Kazaklar da

“Alpıs üşke casım keldı bir künşe jok” şeklinde okurlardı.

Daha sonra, Orta Asya Türklerinin ortak edebî dili olarak kabul edilen Çağatayca ile de epey eser verildi. Bugün, eserleri Dünya edebiyatının altın hazinesine girmiş Ali Şir Nevâyî, Muhammed Babur vb. şahsiyetler, bütün Türk edebiyatının önemli şahsiyetleri olduğu gibi, Kırgız edebiyatının da başında bulunan önemli isimlerden olması doğaldır.

Kırgız folkloru, şeceresi ve tarihi ile ilgili değerli bilgiler, Arapça, Farsça eğitim almış ve eserler yazmış insanların çalışmalarında bulunmaktadır. Bu tür eserler arasında 16. yüzyıla ait, Sayfeddin Aksıkenti'nin “Mad-jumal at-ut Tavarih (Mecmuati't-Tevarih)” adlı eseri ayrı bir değere sahiptir. Bu Kırgız tarihini sistemleştirip, bir kitap şekline getirmeyi amaçlayan el yazma eser, Kırgız tarihi ve folkloru ile ilgili değerli bilgiler içermektedir. Ayrıca, “Manas” destanı ve bu destanın başkahrmanı Manas hakkında dikkate değer bilgiler içermektedir.

Böylece, Kırgız söz sanatının (edebiyatının) temeli, ortak Türk yazıtlarına ve Türk tarihi, folkloru ile ilgili yazılan başka dillerdeki kaynaklara kadar uzanır. Günümüzde Kırgız söz sanatının tarihi, *ortak Türk edebi anıtları, sözlü gelenek, akınlar sanatı* (aşıklık geleneği)

ve *edebiyat* (yazın) olmak üzere dört ayrı kolda incelenmektedir. Bu antolojiye eski ve Orta asırlardaki ortak Türk yazılı eserlerinin metinleri alınmadı. Antolojinin temel amacı, Türk okurlarını, daha tanışmadıkları eserlerle tanıştırmak, önceden bilinmeyen, yeni kaynaklar üzerine ilgileri yoğunlaştırmak olduğu için, aynı zamanda da antoloji için ayrılan hacmin küçüklüğünden, Türkiye Türkçesinde defalarca yayımlanmış Orhon-Yenisey yazıtları gibi ortak Türk yazılı miraslarına yer verilemedi.

Genel olarak Kırgız söz sanatı bu antolojide üç bölüme ayrılarak sunulmaktadır. İlk bölümü, geçmişi yüzyılların ötesine dayanan, dünya edebiyatında kendi yerini bulmuş sözlü gelenek; ikinci bölümü, Kırgız *akın* ve *ırçılarının* sanatı; üçüncü bölümü de daha sonraki dönemlere ait, yani 20. yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan günümüzdeki yazılı kültür mümes-silleri oluşturur.

Her ne kadar geç başlansa da, dünyada eşi benzeri olmayan, fenomenler yaratan Kırgız edebi geleneğinin kendine özgü, zengin bir tarihi vardır. Bundan dolayı, okuyuculara kısaca da olsa, sözlü gelenek, Kırgız *akın* ve *ırçılar* sanatı (aşıklık geleneği) ve günümüz Kırgız edebiyatı hakkında genel bilgiler vermeyi uygun bulduk.

1. Sözlü Gelenek

Kırgız dili, yüzyıllar boyunca sözlü gelenekte yaşatılmıştır; bundan dolayı sözlü gelenek, çeşitli tür, janr ve şekillerde meydana getirilmiş eserlerde de Kırgız hayatının her alanını estetik açıdan en üst seviyede anlatabilme gücüne erişmiştir. Dolayısıyla, Kırgız edebiyatı hakkındaki sözün her zaman sözlü gelenekten başlanması gayet doğaldır.

Kırgız sözlü geleneğinin ne zaman nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği hakkında kesin, kaydedilmiş bir tarihi bilgi yoktur. Yukarıda bahsedildiği gibi, bazı yazılı anıtlara dayanmak suretiyle tahminlerde bulunmak mümkündür.

Kırgız sözlü gelenek eserlerini kayda geçirme, yayımlama işi 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yapılmamıştır. V.V. Radlof, Ç. Valihanov gibi bilim adamları Kırgız sözlü gelenek eserlerini derleme, yayımlama ve araştırma işlerini başlattılar. Sonra yabancı bilim adamları ile birlikte yerli araştırmacılar da bu işi devam ettirip, Kırgız sözlü kültür örneklerini tüm zenginlikleriyle derleyip, değerlendirmeye çalıştılar. Bu önemli iş önce bireysel çabalarla gerçekleştirildiyse de daha sonra, 20. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren devlet kuruluşlarınca planlı bir şekilde yapılmaya başlandı. Neticede, Kırgız sözlü geleneğinin benzeri olmayan eserleriyle zengin ve gerçek bir millî hazine olduğu ortaya çıktı.

İlk araştırmacılar, Kırgız folklorunda başka türlere nispetle kahramanlık destanının hayli geliştiği konusunda hemfikirlerdi. Son seksen yıl içinde yapılan araştır-

maların sonucunda, kahramanlık destanlarının yanı sıra, başka destan türlerinin, lirik ve paremiolojik (ölçülü sözler) türlerin de oldukça geliştiği tespit edildi. Okuma yazma kültürünü kaybetmiş bir halkın tarihî hafızasını koruyabilmesinde, millî spor ve eğlence oyunlarının çok büyük rol oynadığı ortaya kondu. Çocuk folklorunun da kendi başına bir hazine olduğu açıklandı. Ancak, halk tiyatrosunun Kırgız geleneğinde yer almadığı, bazı dolaylı örneklerin haricinde güzel sanatların bu türünün Kırgızlarda olmadığı belirlendi. Kısacası bugün, Kırgız sözlü geleneğinin tüm parametreleri olmasa da, tür ve janrları hakkında kesin ve sistemli bilgiler verebilecek kaynakların toplandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kırgız sözlü geleneğinin en eski katmanını, zengin bir muhtevaya sahip sözlü hikâyeler oluşturur. Onların en önemlileri mitolojik hikâyeler ve efsanelerdir. Zararlı ve zararsız olduğu sanılan çeşitli ruhlar (albarstı), yaşayan kerametli canlılar (tepegöz), cin, peri vb. varlıklar hakkındaki hikâyelerin temelini eski anlayışlara dayandığı bilinmektedir.

Tarihî bir gerçek gibi anlatılan efsaneler, halkın tarihî hafızasını korumanın en iyi yöntemlerindedir. Geçmişi unutmadan, eski ile yeniye birleştirme, mankurtaşmanın önüne geçme çabası *sancıra* (şecere) denilen sözlü anlatılarla gerçekleştirilirdi. Her Kırgız'ın kendi şeceresini, hiç olmazsa, yedi atasını (yedi kuşağını) bilmesi gerekirdi. Yedi atasını bilmeyen kimse, soysuz, kul olarak kabul edilirdi.

Halkın nesir türündeki sözlü eserlerinin önemli bir türü *cöö comoktor* yani masallardır. Kırgız masalları, muhteva bakımından zengindir. Başka halklardan farklı olarak esas temasını kahramanlık olaylarının teşkil ettiği masallara çok rastlanır (“Töştük”, “Karaçdöö” vb.). Araştırmacılar, bu masalların doğuşunu, kahramanlık destanlarının epik tür olarak çöküşüne bağlasalar da, bazen de tersine, bu tür masalları, kahramanlık destanların temelini teşkil eden tür olarak değerlendirmektedirler.

Kahramanlık masalları ile *sıykırduu cöö comoktor* (sihirli masallar) birçok yönden birbirine benzer. Ancak, kahramanlık teması hiç olmayan sihirli masallar da çoktur (“Ur Tokmok” (“Vur Topuz”), “Uçuucu Kilem” (“Uçan Halı”) vb.).

Masalların en ilginç türlerinden birini *aybanattar cönündöğü cöö comoktor* yani hayvan masalları teşkil eder. Bu türde hayvanların hayatı iki türlü yansıtılır. Birincisinde hayvanın hayatı gerçeğe uygun şekilde anlatılır (“Mışık, Tülkü, Ayuu, Karışkır” (“Kedi, Tilki, Ayı, Kurt”), “Tülkü, Taşbaka cana Çapkene” (“Tilki, Kaplumbağa ve Kene”) vb.; ikincisinde de hayvanların hayatı mecazi anlamda anlatılır. Hayvan masallarının bu grubundan *eldik tamsilder* (temsili hikayeler, fabl) denilen yeni bir türün (“Tülkü menen Bödönö” (“Tilki ve Bildircin”), “Arstandın Küçüğün Asırganan Mışık” (“Aslan Yavrusunu Büyüten Kedi”) vb. meydana geldiğini görmek mümkündür.

Sosyal hayat meseleleri, akıllı ile akılsız, han ile hizmetkar, zengin ile fakir vb. arasındaki eşitsizliği anlatan *turmuştuk cöö comoktor* (sosyal konulu masallar) denilen masal türüne de çok rastlanır (“Aylaker Bala” (“Hilekar Çocuk”), “Ceerençe Çeçen” (“Çevik Dilli Cerençe”). Tabiatı, işlevi bakımından masalların bu türüne yakın tür, *satıralık cöö comoktor* (Mizah masalları) adlı masal türüdür. Bu türün kendi yerini, daha sonra *anekdotlara* (fıkralara), *apendinin coruktarma* (Hoca Nasretin fıkralarına) bıraktığını söyleyebiliriz. Kırgız halk nesrinde anekdot, geleneksel bir tür değildir. Bu sebeple Kırgız sözlü geleneğindeki anekdotu, daha sonraları başka halkların kültürel etkisi neticesinde meydana gelen bir tür olarak değerlendirmek mümkündür. Halkın mizaha, gülmeye olan ihtiyacını *kalptar* (yalanlamalar) adlı şiirle nesir karışımı olan eserlerin karşıladığı görülür.

Bu, genel ve çok kısa bilgilerden görüldüğü gibi, Kırgız *eldik prozası* (halk nesri) tür ve muhteva bakımından çok zengindir. Kırgız sözlü halk nesrinin, gelişmiş anlatma yöntemi ve tekniklerinin zenginleşmiş olması, ve zengin mitolojik, fantastik ve tarihî hikaye anlatma tecrübesi, ilk adımlarını gecikerek, 20. yüzyılın başlarından itibaren atmaya başlayan Kırgız edebiyatının (yazınsal söz sanatının) duraksamadan gelişmesi ile kısa zamanda dünyadaki önde gelen edebiyatların seviyesine ulaşması için sağlam bir zemin hazırladı. Kırgız sözlü geleneğinde *epikalık ır* (epik şiir), yani *comoktor*

(destanlar), önemle derlenip, araştırılan ve yayımlanan bir türdür. Başında ünlü “Manas” destanının bulunduğu bu tür, Kırgız sözlü geleneğini dünyaya en önce tanıtan tür denilebilir. Aslında, 20. yüzyılın 20’li yıllarından itibaren devamlı derlenip ve araştırılmaya başlayan Kırgız destanları, gerçekten de başka Türk halklarının ve dünya halklarının sözlü destanlarından oldukça farklıdır.

Kırgız destanlarını, muhteva ve şekil özelliklerine göre birçok gruba ayırmak mümkündür. Uzun yıllar boyunca Kırgız destanları: *kence epostor* (küçük destanlar) ve *çoñ epostor* (büyük destanlar) olarak iki gruba ayrılmaktaydı. Büyük destanlar “Manas”, “Semetey”, “Seytek”, bunların dışındaki onlarca destan da küçük destanlar olarak nitelendirilmekteydi. Bu terimler, hacimli “Manas” trilojisini (üçlüsünü) başka, hacim bakımından daha küçük olan destanlardan ayırt etmek için kullanılmıştı. Böyle bir tasnif elbette, Kırgız destanlarının muhtevası, meydana gelişi ve gelişmesi gibi konuları yeterince aydınlatamazdı. Dünya destan araştırmalarına dayanan, Kırgız destanlarının muhteva ve şekil özelliklerini daha da açıklığa kavuşturacak başka türlü bir tasnif de teklif edilebilir.

Kırgız destancılık geleneğinde insanlık tarihinin eski, mitolojik dönemini yansıtan destanların özel bir grubu vardır. Antolojide *baatırdık-arhaikalık comoktor* (Arkaik-kahramanlık destanları) şeklinde adlandırılan bu gruptaki epik eserlerde, millî ve devlet meselelerinden çok aile ya da aşiret hayatı çerçevesindeki meseleler anlatılır. Bu tür destanlarda anlatılan dünya, kozmik âlem, gerçeklere uymaz. Örneğin, “Er Töştük” destanında kahraman yeraltı dünyasındaki olağanüstü güçleri yener ve Kenceke ile evlenir. Yapılan tüm mücadele, sadece aile kurmak için gerçekleşir. Ya da “Kococaş” destanında avcı Kococaş sadece kendi Kıtay adlı aşiretinin geçimini sağlamak için çaba sarfeder, tabiatın gizemli güçleri ile mücadele eder. Böyle destanların muhtevasını, arkaik düşünceler, mitolojik tipler oluşturur. Bu tür destanlara, “Karaç, Kökül Bayanı” (“Karaç, Kökül Destanı”), “Boston” (“Boston”), “Coodareşim” (“Coodarbeşim”) vb. eserleri örnek göstermek mümkündür.

Kırgız destanlarının bir kısmı, muhteva ve şekil bakımından yukarıdakilerden farklıdır. Yani, söz konusu destan türünün temel temasını, milleti, vatani koruma meselesi oluşturur. Arkaik motifler, mitolojik unsurlar bu destanlarda esas düşünceyi yansıtmak için kullanılan bir araçtır. Bu tür destanlara, “Manas” trilojisinin başında bulunduğu, temel kahramanların ismiyle adlandırılan “Canış, Bayış”, “Kurmanbek”, “Er Tabıldı”, “Seyitbek”, “Toltoy”, “Bağış” vb. destanlar girer. Bu destanlara, arkaik unsurlara nazaran tarihî unsurlar (Örn.: ulus, millet, devlet, düşman vb.) daha çok olduğu için *tarihiy-baatırdık comoktor* (tarihi-kahramanlık destanları) denilmektedir. Elbette, burada “Manas” destanı kendi başına ayrı bir konu teşkil eder. “Manas” destanı, sözlü

geleneğin emsalsiz örneğidir. Bu destan, Kırgız sözlü kültürünün en yaygın eseridir. “Manas” destanını dinlemeyen, birkaç mısra ezbere söyleyemeyen Kırgız yoktur. Günümüzde, “Manas”ın altmıştan fazla varyantı, Kırgız Milli Bilimler Akademisinin El yazmaları arşivinde muhafaza edilmektedir. Böyle çok varyantlı, canlı gelenekte yaşatılmakta olan epik eser dünyanın hiçbir yerinde henüz kaydedilmemiştir. “Manas” söyleme sanatı, Kırgız aşıklık ve destancılık geleneğinde de farklı bir yer tutar. Eserin “Manas” bölümünü söyleyenlere *manasçı*, “Semetey” bölümünü söyleyenlere ise *semeteyçi* adları verilmiştir. Üstelik “Manas”, hacim bakımından da çok şaşırtıcıdır. Destanın en hacimli varyantı, *manasçı* Sayakbay Karalayev’e aittir. Onun icrasında 84513 mısra “Manas”, 316157 mısra “Semetey”, 84697 mısra “Seytek”, 15186 mısra “Kenen”, “Alımsarık”, Kulansarık” bölümleri olmak üzere toplam 500553 şiir mısraından oluşan destan metni kayda geçirilmiştir.

Kendisini *manasçı* değil, bir *semeteyçi* olarak tanıtan Sağınbay Orozbakov’dan da ilk önce destanın “Semetey” bölümünü değil, “Manas” bölümünü derleme işinden başlanmıştır. 1922 yılından Ağustos 1926 tarihine kadar onun icrasında 180378 mısra “Manas” metni kaydedilmiştir. Onun adı geçen destanın “Semetey” bölümünü yazdırmaya ömrü yetmemiştir. Bu tür yüzeysel bilgilerden bile “Manas”ın dünyaca ünlü destanlardan çok çok farklı olduğu görülmektedir.

Yine bir başka önemli husus şu ki, “Manas” destanı, Kırgızlar arasında çok yaygın olmasına, aynı zamanda sadece Kırgızlar değil bütün Türk halklarının tarihini yansıtmaya rağmen, diğer Türk halklarının sözlü geleneğinde yoktur. Hattâ, başka Türk halklarında Manas, Semetey, Seytek gibi kişi adlarına bile rastlanmaz. Aynı zamanda da “Koroğlu”, “Alpamış” gibi hemen bütün Türk halklarının destancılık geleneğinde bulunan destanlar da Kırgız sözlü geleneğinde yoktur. Bütün bunlar, Kırgız destan geleneğinin farklı çizgilerde geliştiğine ve onu araştırma, öğrenme ve işlerinde de bu hususun göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmektedir.

Hacim, muhteva, varyantlılık bakımlarından ne kadar çeşitli olursa olsun, Kırgız tarihî-kahramanlık destanlarının ortak bir özelliği, ana temanın, ülkeyi düşmandan koruma, Kırgız halkını düşman baskısından, devleti dağılmaktan kurtarma konularının teşkil etmesidir. Bu tür destanlarda ana tema, kahramanlık konusu olmakla birlikte olaylar tarihî gerçekler gibi anlatılır.

Kırgız destanlarının birçoğunda tarihî olayı tam, bozmadan tasvir etme çabası da görülür. Bu tür destanlarda ana tema tarihî gerçektir, ondan sonra kahramanlık veya lirik temalar gelir. Bu tür *tarihî comoktor* (tarihî destanlar) diye adlandırılan sözlü mirasların önemlilerine, “Mendirman”, “Narıkbay”, “Şırdakbek”, “Cañıl-Mırza” gibi destanları örnek göstermek

mümkündür. Destanın bu türünde özellikle yakın zamanlarda gerçekleşip, henüz unutulmamış, destansı motifler ile iç içe geçmiş olaylar anlatılır.

Kırgız destanlarının başka bir türü de, *lirio-romantik comoktor* (lirik-romantik destanlardır). Ana teması aşk olan bu destanlarda gerçek olaylar, tarihî gerçekler anlatılır. Kırgız lirik-romantik destanlarında başka Türk halklarında görülen, Doğu halklarının epik geleneğinden gelen motiflere, tiplere rastlanmaz. Onlarda tamamen Kırgızların kendi hayatlarından alınan olaylar anlatılır. Örneğin, “Olcbay menen Kışımcan”, “Sarinci, Bököy”, “Gülgaaki”, “Közölşaa”, “Zıyırım Suluu”, “Ak Möör” vb. destanlar bu destan türüne birer örnek olarak gösterilebilir.

Kırgız sözlü geleneğinde *diniy, sotsyaldık-turmuş-tuk comoktor* (dinî ve sosyal konulu destanlar) da mevcuttur. “Kız Darıyka”, “Kedeykan”, “Muñduk, Zarlık” gibi destanlar bu kategori altında değerlendirilebilir. Bu üç destanın Doğu halklarının sözlü geleneğinden giren motiflerin etkisiyle meydana geldiği söylenebilir. Böylece Kırgız sözlü geleneğinin *epikalık ır* (epik şiir) türünde gelişen bölümünün zengin manzum eserlerden oluştuğu görülmektedir.

Kırgız sözlü geleneğinin önemli kısmını *lirikalk ırlar* (lirik şiirler, türküler) teşkil eder. Bu tür şiirlerin en eski katmanlarını animizm ve şamanizm anlayışlarına dayanan, günümüzde de kendi önemini yitirmeden devam etmekte olan *ırım-darım ırları* (üfürük-afsun şiirleri) oluşturur. Bu tür şiirlerin kökü, insanların doğaya söz aracılığıyla hükmedebilme (“Caytaş ırı”, “Caan Tilöö”), bir kötülüğün gerçekleşmesine söz ile engel olma (“Alas, Alas”), insan ve hayvanlara bulaşan hastalıkları iyileştirme (“Uçuktoo”, “Badık”, “Köz Buruyloo”, “Tiş Ündöö”) inançlarının yaygın olduğu devirlere uzanır. Hattâ, daha yakın zamanlarda ne olduğunu ve gelecekte neler olacağını tespit etmek (“Tölgö”) için de başka şeyler (taş, aşıq, kemik) ile birlikte dil malzemesinden yararlanılmaktadır. Lirik şiirlerin bu grubunun temeli, halkın tabiat, insan, can, hastalık, ölüm, hayat ve dil ile ilgili en eski anlayışına dayanır.

Lirik şiirlerin bir başka türü de *emek ırları* (emek türküleri) adıyla bilinir. En eski dönemlerdeki avcılık, hayvancılık, ondan sonraki çiftçilik ve zanaatkârlığa bağlı olarak çıkarılan bu şiirlerin temeli de eski dönemlere kadar uzanır. Yukarıdaki üfürük-afsun şiirleri gibi, emek türkülerinin de temelinde sözün tılsım gücüne inanma, söz ile dış dünyayı değiştirebilme inancının bulunduğu görülmektedir.

Her millette olduğu gibi, Kırgız halk şiirinde *salt ırları* (tören türküleri) de önemli yer işgal eder. Tören türkülerini *koşoktor* (ağıtlar) ve *toy ırları* (düğün türküleri) olmak üzere iki önemli grupta değerlendirmek mümkündür. Ağıtlar, tematik yapısı çok geniş ve Kırgız tören türkülerinin içinde en gelişmiş sayılabilir. Bazı

ağıtların daha sonraları destanlaştırdığı da görülür. Örneğin, “Karagul Botom”, belirli bir anlatım tarzı üzerine kurulan bir epik eserdir. Fakat eserin önemli kısmını, tabiattaki canlıları yok edercesine avlayıp, sonunda geyik yavrusunun derisinden kürk giymiş olan tek oğlunu yanlışlıkla avlayan babanın acı acı söylediği ağıt teşkil eder.

Kırgız sözlü geleneğinde ağıt, ancak bir kişi öldüğünde yakınları tarafından söylenir. Ağıt metni bazen *akın-ırçılar* (aşık-ozanlar) tarafından da icra edilebilir.

Tören türkülerinin bir başka önemli türü olan *toy ırları*’nı (düğün türkülerini), düğün esnasında söylenen *ölöndör* (resitatif tarzında söylenen düğün türküleri), kızı evinden çıkarırken kızın yakınları tarafından ağıt motifinde yakılan *kız uzatuu* (kız uğurlama) türküleri oluşturur. Araştırmacılar, bu türküleri *üylönüü salt ırları* (evlenme geleneği türküleri) şeklinde de adlandırır. Kırgız evlenme geleneği türküleri, tipolojik bakımdan başka Türk halklarının evlenme geleneğinde söylenen türküleriyle benzerlik gösterir.

Kırgız sözlü geleneğinde mevsim ve belirli günlerle ilgili olarak icra edilen, *kalendarlık ırlar* (halk takvimi ile ilgili şiirler, türküler) de bulunmaktadır. Türkülerin bu türüne Nooruz (Nevruz) veya Cıl Acıratuu (Yıl Ayrımı) olarak bilinen 19-21 Mart tarihleri arasında, bayram havasında söylenen türküler, *sümölök* yemeğini pişirirken söylenen türküler, aynı zamanda baharda, ilk güneş gürelediğinde söylenen “Dambirtaş” türküsü örnek gösterilebilir.

Kırgız halk şiirinde çok eski zamanlardan bugüne kadar devam eden, gelişerek halkın sadece şiir anlayışını değil, dünyaya bakışını ve hayat tecrübesini yansıtan şiirlere *didaktik ırlar* (didaktik türküler) denilmektedir. Bu tür türküler kendi içinde birkaç gruba ayrılır. Onlardan en işlek olanı *sanat ırları*’dır. Sanat türkülerinin ana temasını tabiat, alem, insan, hayat, ömür ve ölüm gibi ebedi konular teşkil eder. Bu eserlerde önemli husus, halkın çeşitli alanlara olan felsefi bakış açılarını estetik düzeyde yansıtmasıdır.

Didaktik türkülerden *nasıyat ırlar* (nasihat türküleri) ismini taşıyan türkü grubu, eğitici, öğütleyici bir muhtevaya sahiptir. Onlarda, daha çok iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik, doğruluk-yanlışlık gibi kavramlarla ilgili bilgiler verilir, dinleyiciye yol gösterilir. Son zamanlara kadar incelenmemiş “Alçadiyar” şiiri de didaktik şiirlerin en eskilerinden olup, sayı saymak tarzında söylenen bir halk türküsüdür.

Terme ırı (tek konulu didaktik türkü) de *sanat ırı* gibi bir konunun etrafında yürütülen felsefi düşünceleri dile getirir. *Ülgü ırı* (örnek şiir) ise, muhteva bakımından *nasıyat*’a benzer; ancak bunlara daha çok gençliğe hitap edilir. Kırgız didaktik türküleri, eski Türk felsefi düşüncelerinin muhtevasından başlayıp, müteakip devrelerdeki hayat tecrübelerinin sonucunda meydana gelen mantık ve düşünce tarzının bir özeti şeklinde teren-

nüm edilir. Bu şiirleri, eski zamanlardaki Kırgız hayatının sözlü kanunları olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü onların Kırgızların sosyal hayatında sadece estetik değil, pratik anlamda da önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

Kırgız sözlü geleneğinde belirli bir enstrümantal esere eşlik ederek, onun muhtevasını açıklamak için, besteye bir ek unsur olarak kullanılan kısaca türkü türleri de bulunmaktadır. Bunlar, *küü ırları* (beste, makam türküleri) adıyla bilinen, kısa ve eşlik ettiği *komuz* ya da *ooz komuz* (demir komuz) bestesine uygun olmasıyla ayırt edilen türkülerdir. Bu türküler kendi başına söylenmez, ancak beste eşliğinde söylenir. Komuz ve demir komuz bestelerine eşlik eden *küü ırları*’na çok rastlanır.

Bazı türküler, belirli bir tarihî olaya dayanır. Bu tür şiirlerde, tarihî olay, baştan sona, epik tarzda anlatılmaz, halkın o olayın karşısındaki duygusu ve olaya karşı ilgisi terennüm edilir. Devamlı çeşitli tarihî olaylara tanık olan Kırgızlarda bu tür şiirlerin olması gayet doğaldır. Örneğin, 1916 yılındaki Çarlık rejimine karşı isyanda yaşanan ıstırapları şiirle anlatma veya Kalmukların istilasını sırasında çekilen azapları besteleyip dile getirme teşebbüslerin neticesinde *tarihî ırlar* (tarihî türküler) doğmuştur.

Kırgız lirik şiir sisteminde gelişip, nicelik bakımından da, nitelik bakımından da diğer şiirlerden farklılık gösteren türkü türü, *süyüü ırları* yani aşk türküleridir. Kırgız aşk türkülerini günümüzde şu şekilde tasnif etmek mümkündür. Aşk türküleri, muhteva bakımından ikiye ayrılır: birincisi, aşk duygularını bildirmek için söylenen *seketpay*, ikincisi, sevdiğine kavuşamadığı zaman söylenen *küygön* türküleri. Sonraki zamanlarda derlenen malzemelerden aşk şiirleri arasında hacmi, icra edilişi, ezgisi bakımından farklı bir türün olduğu ortaya çıktı. Bu tür, *aşıklık ırları* (aşk türküleri) ismini taşımaktadır. *Aşıklık ırları*, resitatif ile, müzik âletinin eşliği olmadan okunur. Onlar, hacim bakımından *seketpay* ve *küygön* türkülerinden hayli büyüktür.

Muhteva bakımından ağıtlara ve *küygön* türkülerine yakın olan *arman ırları* (hüzünlü türküler) de ayrı bir tür olarak değerlendirilmektedir.

Meydana gelişi bakımından en eski, fakat son zamanlarda muhteva ve şekil bakımından yenilenen halk şiiri türlerinden biri de *aytıstar* yani atışmalardır. Atışmalar, *eldik*, *anonim aytıstar* (anonim halk atışmaları) ve *akındar aytışı* (aşıkların atışmaları) olmak üzere ikiye ayrılır. Anonim halk atışmasında kız ile yiğit, gelin ile kaynana, kayın ile yenge vb. atışırlar. Bu tür şiirler, çok varyantlıdır ve anonim eserlerdir. Ancak *akınların* atışmaları ise, ferdidir.

Kırgız sözlü geleneğinin çok zengin ve hâlâ canlılığını koruyan, dili zenginleştirmekte büyük rol oynayan edebî hazinesi, *paremiolojik eserlerdir* başka bir deyişle ölçülü sözlerdir. *Alkış ve kargışlar* bu sözlü gelenek türünün en eskilerindedir. Sözün tılsım ve büyü

gücüne inanıldığı döneminden beri devamlı yaşatılmakta olan bu küçük eserlerde Türklerin en eski zamanlardaki anlayışı, inançları muhafaza edilmektedir.

Son yıllara kadar dikkatimizden uzak kalan *tyuular* (yasaklamalar) da, meydana gelmesi bakımından, İslâmiyet öncesi inançlara dayanır. *Tyuuların* temelinde sadece dinî inançlar değil, halkın kozmik düşünceleri, sosyal hayatın içinden çıkan hukukî hükümler de bulunmaktadır.

Kırgız *makal* ve *lakapları* (atasözleri ve deyimleri) muhteva bakımından çok geniştir. Atasözleri ve deyimler, konuşmakta olan insanın sözünü güzelleştirdiği gibi, önceki nesillerin kabuller ve hükümlerini, sonraki nesillere ulaştıran en önemli bir araç görevini de üstlenir. 20. yüzyılın başlarına kadar atasözü ve deyimler didaktik şiirler gibi, yazıya geçirilmemiş kanun ve içtimâî kurallarının yerine geçmekteydi. Her çeşit günlük, bugün olup yarı olmayan geçici şeyler atasözlerinin konusu dışında kalır. Daha çok, her zaman için geçerli olan ve gelecekteki nesilleri eğitebilecek kabuller ve hükümler, atasözleri ile deyimlerin konusunu teşkil eder. Atasözleri şekil bakımından da çok çeşitlidir: bazı atasözleri kısadır; bazı atasözlerinin de uzun cümlelerden oluşup, şiir gibi geliştiği görülür.

Eski zamanlarda millî oyunlar ile sıkı bir bağ içinde gelişen, bir başka paremiolojik tür de *tabışmaktar* - bilmecelelerdir. Bilmece sorma geleneği, günümüzde unutulmuş durumdadır. Derlenen malzemeler yayınlanıp edebî eser olarak okunmaktadır. Eski zamanlarda bir boydan öteki boya, bir milletten diğer bir millete bilmece sorulduğu durumlar da olmuştur. Bazen sorulan bilmecelelerin cevaplarını bulamayan millet, karşı millet tarafından küçük düşürülmüş, istila edilmiştir.

Hülâsa, bilmece sorma, çeşitli yaş grubundan, çeşitli sosyal dereceden insanların, eşit haklar altında bir araya gelip, doğal bir şekilde gerçekleştirdikleri bir eğlencedir. Bilmece eğlencesine katılanlar, kışın soğuk, uzun gecelerini hep beraber eğlenceyle geçirmekle birlikte, eğlenirken kimin kim olduğunu tanıma, yenilme ve kazanma, gücenme ve sevinme, gururlanma ve utanılacak duruma düşme gibi duygular yaşama fırsatını yakalarlar.

Bilmece sorabilme, sorulan bilmecelelerin cevabını bulabilme, zekiliğin, çok bilgili olmanın ve hazırcevaplığın göstergesi sayılmıştır. Bilmece soramayanlar veya sorulan bilmecelelerin cevabını zamanında bulamayanlar ise, rezil duruma düşerek *şıldıñ* (alay) konusu olmuştur. Yenilenleri “cezalandırma”nın özel kuralları ve yöntemleri kati bir şekilde uygulanıp ve her katılımcı tarafından yerine getirilmiştir.

Bilmecelelerde Kırgızların günlük hayatında karşılaştıkları her çeşit olayın yansıtıldığı söylenilebilir. Kozmos, tabiat, canlı, cansız dünya, ev hayatında kullanılan kapkacak ve araç-gereçler, hatta dinî, kültürel ve edebî kavramlar da bilmece konusu olabilmıştır.

Fonksiyonu, icra edilmiş şekli bakımından bilmecelelere çok yakın olan *cañılmaçtar* (tekerlemeler) de kendine ait özelliklere sahiptir. Ancak, bilmeceleler, insanların düşünme, hazırcevaplık yetisini artırmayı, tekerleme ise sesi, heceyi, sözü, cümleyi tam söyleme ve hafızada tutabilme yetilerini geliştirmeyi hedef alır. Tekleme söylemenin kuralına göre yarışan taraflardan biri, bildiği bir tekerlemeyi, yavaş, her sesi tam çıkararak üç kere tekrarlar. Ondan sonra aynı tekerlemeyi daha hızlı bir şekilde üç defa tekrarlar ve rakibine bu şekilde söyler. Rakibin kendisine verilen vazifeyi tam anlamıyla yerine getirmesi için tekerlemeyi rakibinin söylediği hızda en az üç defa tekrarlama gerekir. Bunu yerine getiremezse kaybeder. Yerine getirirse, rakibine tekerleme söyletme hakkını elde eder. Günümüzde bu şekilde tekerleme söyleme geleneği unutulmuştur.

Her milletin sözlü geleneğinde, çocuklar için büyükler tarafından ve bazen de çocukların kendileri tarafından meydana getirilmiş folklorik malzemeler muhakkak vardır. Bu tür folklorik malzemeleri, bazen millî folklorun müstakil bir bölümü olarak değerlendirilirken, bazen de gözden kaçmaktadır. Ancak son zamanlarda onları *baldar folkloru* (çocuk folkloru) terimiyle adlandırarak, kendine özgü janrları, türleri olan ayrı bir dal olarak değerlendirme geleneği yaygınlaşmaktadır. Kırgız folklor araştırmalarında da çocuk folkloru millî folklorun ayrı bir dalı olarak değerlendirilmeye başlamıştır.

Çocuk folkloru, manzum ve mensur eserlerden oluşmaktadır. Elbette çocukların anlama seviyesine, düşünce yeteneğine göre meydana getirilen ölçülü sözler de bulunmaktadır. Henüz konuşamayan, konuşulana anlaşıp da cevap veremeyen çocukları güldürmek, sevmek, avutmak, uyutmak amacıyla söylenen şiirler (“Aldey”, “Salbilek” vb.) büyükler tarafından icat edilir. Ama tabiat ve belirli bir hayat manzaraları ile ilgili şiirleri ise (“Torpoğum” (“Buzağım”), “Köpölök” (“Kelebek”), “Ular” (“Sülün”) vb.), dış dünyayı, hayatı yavaş yavaş algılamaya başlamış çocukların hayallerinin ürünü olarak değerlendirmek mümkündür.

Çocuklar için oluşturulmuş epik eserler de mevcuttur. Özellikle masallar, çocuklara edepli olmayı, vatanını ve milletini sevmeyi, iyi ile kötüyü ayırt edebilmeyi öğretir, onların estetik zevklerini artırır ve düşünme yetilerini geliştirir.

Baldar oyunları (çocuk oyunları) ise, çocukları fizikî açıdan olduğu gibi manevî bakımdan da geliştirir. Beden eğitimine, dayanıklı olmaya ve muhakemenin geliştirilmesine yönelik çocuk oyunları oldukça çoktur.

Oyunlar, gerçekleştirilişi, sonucu ve fonksiyonu bakımından da çok çeşitlidirler. Örneğin, çocuk oyunlarını: erkek çocukların oyunları, kızların oyunları ve karışık oynanan oyunlar olarak üçe ayırmak mümkündür. Erkek çocukların oynadıkları oyunlar bedeni eğitip, çocukları çeviklik ve güçlülük, cesarete hazırlarken,

kızların oyunları duyarlılığı, becerikli olmayı ve dikkatli hareket etmeyi öğretir. Karışık oynanan oyunlar ise, gençler arasındaki kişilik ilişkilerini geliştirir, onların birbirlerini yakından tanımalarına imkân sağlar.

Büyüklerin oynadıkları oyunlar da genellikle erkek oyunları, kadın oyunları ve erkek-kadın karışık oynanan oyunlardan oluşur. Bu oyunların çoğu, zamanı eğlenceli geçirmek, insan ilişkilerini pekiştirme amacını güder ve toplum açısından önemlidir.

2. Âşıklık Geleneği

Kırgız aşıklık geleneğini, sözlü geleneğin bir parçası olarak ele almak, bazen de doğrudan folklor olarak değerlendirmek bir âdet hâline gelmiştir. Aslında aşıklık geleneği, sözlü icadın bir türü olmasına rağmen müstakil bir alan olarak ele alınmalıdır. Folklor yani sözlü gelenek eseri, anonimdir; devirlerin ve nesillerin süzgecinden geçip, toplumun ortak mirasına dönüşmüş olan eserdir. Halbuki ozanların eseri, kim söylemişse ona ait olan, söyleyenin üslûbuna göre şekillenmiş, ferdi eserlerdir. Aşıkların her birinin kendine özgü tarzı, üslubu, poetikası, bakış açısı ve tercih ettiği belli bir türü vardır. Örneğin, Barpı Alıkulov felsefî şiirlerin, atışmaların, Balık Kumar Uulu ise tarihî epik destanların, Soltobay da yergi ve övgü şiirlerinin ustalarıdır. Her *akan*'ın kendi tarzı olduğu için, onların eserlerini bir-biriyle karıştırmak mümkün değildir.

Kırgız aşıklık geleneği, zengin bir estetik tecrübeye sahiptir. Bu, *bakşı* (bahşi), *emçi-domçu* (tabip, üfürükçü), *körümçü* (falcı), *sınçı* (canlı cansız varlıkların sarrafı, birçok konularda tahmin yürüten düşünür), *tökmö akan* (aşık), *comokçu* (destancı) gibi eski zamanlardan beri devam eden köklü ve zengin geleneği olan, bir sanattır. Günümüzde ozanlık geleneğinin adı geçen türlerinin çoğuna rastlanmasa da, onun özünü tanıtabilecek *ırçı*, *akan*, *comokçuların* ağzından derlenmiş eserler oldukça çoktur.

Kırgız aşıklık geleneğinin ne zaman, nasıl başladığı konusunda yazılı bir bilgi yoktur. Fakat bu geleneğin tarihi ile ilgili çok az da olsa bilgiler vardır. Sözlü, folklorik miraslardan hareketle kimi *akan* ve *ırçıların* günümüzden yaklaşık bin sene önce yaşadığı tahmin edilebilir. Örneğin, “Manas” destanında Caysaň Irçı adı ile anılan *ırçının* 9. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Aynı destanda adı geçen İramandın Irçı uulu hakkında da aynı fikri söylemek mümkündür.

9.-13. yüzyıllar arasındaki ozanlar hakkında bir bilgi henüz bulunmuş değildir. Kazak, Karakalpak, Noğay edebiyat geleneği tarihinde yer alan Ketbuka Irçı'nın Çıñgızhan (Cengiz Han) ile aynı dönemde yaşadığı, folklor kaynaklarından bilinmektedir. 1227 yılında Çıñgızhan'ın oğlu Cuçi vefat ettiğinde, bu kötü haberi Çıñgızhan'a kimse duyuramaz. Sonunda mecazî

Millî oyunları fonksiyonlarına göre genellikle: *eldik sport oyunları* (millî spor oyunları) ve *könül açuu oyunları* (eğlence oyunları) olarak iki grupta incelemek mümkündür. Millî spor oyunları, çevikliği, dayanıklılığı, cesur olmayı öğreten, akıl, zekâ ve hafızayı geliştiren oyunlardandır. Eğlence oyunları ise, güldürme ve eğlendirmeyi amaçlayan, mizah ile alay barındıran oyunlardan oluşur. Bu sonuncusu oyuncuların daha çok manevî yapısının ve kişiliğinin şekillenmesini sağlar.

anlatımlarla Ketbuka duyurur.

14. yüzyılda yaşayan Toktogul Irçı ile Tolubay Sınçı ile ilgili bilgiler de sadece sözlü kaynaklardan ibarettir. “Toktogulday ırçı bol, Tolubayday sınçı bol (Toktogul gibi ozan ol, Tolubay gibi insan sarrafı ol)” şeklindeki alkış sözü, şüphesiz tâ o zamandan bu zamana kadar yaşayabilmiştir.

14.-15. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilen Asan Kaygı'nın da özel bir yeri vardır. Kırgız, Kazak, Karakalpak ve Noğayların sözlü geleneğinde bir düşünür ve ozan olarak karşımıza çıkan bu sanatkâra, tarihte adı bilinen ilk Türk filozofu denilebilir.

Sançı Sınçı, Kırgız şecerresi ve efsanelerinde insan, yer, mal, devir, fikir ve nazariyelerin eleştirisini, gelecek haberleri hakkında söylenen eleştirel hükümlerin sahibi, “dedikleri gerçekleşen, gözü açık” bir şahsiyet, bir düşünür olarak her zaman anılan simalardandır. Onun, Asan Kaygı, Tolubay Sınçı gibi Kırgız *sınçılık* geleneğinin parlak temsilcilerinden olduğuna hiç şüphe yoktur. Fakat, hayatı ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Kırgız topraklarının her hangi bir yerinde *sınçılık* hakkında söz edildiğinde “bizden Sançı Sınçı adlı bir şahsiyet çıkmış” şeklinde konuşulduğuna bakılırsa, topluma mal olmuş bu şahsiyetin ne zaman, nerede doğduğu ile ilgili kesin bir bilgi vermek zordur. Ancak, 16.-17. yüzyıllarda veya daha sonraki dönemlerde yaşadığı tahmin edilen bir *sınçı* (düşünür, hâtip) olduğu bilinmektedir. Bunlardan başka, ozanlık geleneğinin 19. yüzyılın başına kadarki gelişmesi hakkında henüz kesin bir bilgi yoktur.

Kırgız aşıklık geleneğinin daha önce görülmedik bir şekilde gelişmesinin, 18.-19. yüzyıllarda gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle, 19. yüzyılın ortalarında Kırgızların hayatında yaşanan değişimler, başka soydaş ve soydaş olmayan halklarla ilişkiler, ozanlık geleneğinde yeni bir temanın ortaya çıkışını sağlar. Örneğin, Kalıgul Bay Uulu'nun (1785-1855) başlattığı ve daha sonra Arstanbek Buylaş Uulu (1840-1882) tarafından devam ettirilen “zamana” teması Moldo Kılıç Şamırkan Uulu (1866-1917) tarafından devam ettirilir. Sovyet döneminin son yıllarına kadar bu zamana teması yanlış değerlendirildi. Adı geçen şairlerin eserleri ancak çok sonraları yayımlanmaya başladı.

19. yüzyılın ünlü ozanlarına Balık Kumar Uulu (1793-1887), Çoñdu Koyçuman Uulu (1826-1912), Esemaman Calgaş Uulu (1833-1913), Soltobay Toktobolot Uulu (1834-1918), Nurmoldo Narkul Uulu (1838-1920) gibi onlarca irticalen şiir okuma ustalarını örnek göstermek mümkündür. İrticalen şiir okuma geleneğinin bu büyük ustalarının yolunu, Ceñicok (Ötö) Kökö Uulu (1860-1919), Toktogul Satılğanov (1864-1933), Eşmambet Bayseyit Uulu (1867-1926), Korgol Dosuyev (1882-1962), Kalık Akıyev (1883-1953), Barpı Alıkulov (1884-1949), Osmonkul Bölöbalayev (1888-1967), İsmayıl Boronçiyev (1910-1978), Toktosun Tımbekov (1927-1982) vb. devam ettirmişlerdir.

Günümüzde ise, ozanlık geleneğini Aşırılı Aytaliyev, Estebes Tursunaliyev, Tuuganbay Abdiyev, Zamirbek Üsönbayev vb. ozanlar sürdürmektedirler.

19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başı, ozanlık geleneğinde okuma yazma bilen, kendi eserlerini kâğıt üzerine dökabilen *cazgiç akınların* meydana geldiği bir dönem olarak bilinir. Bu tür şairlerin en büyüğü ve güzel eserler bırakanı, Moldo Niyaz'dır (1823-1896). O, çok bilgili, doğu halklarının tarihini, kültürünü ve edebiyatını bilen, yaşadığı dönemi değerlendirebilen, aydın bir şahsiyet

olmuştur. Onun el yazma halindeki yedi kitabı olduğu bilinmektedir. Birkaç kitabı bulundu ve eserleri yayımlandı.

Cumamüdü Moldo (1862-19...), Togolok Moldo (1860-1942), Moldo Kılıç Şamırkan Uulu (1866-1917), Aldaş Moldo (1874-1930) vb. *cazgiç akınların* eserleri de incelenerek yayımlanmıştır.

Kırgız sözlü geleneğinin zirvesi olan destanları icra eden *comokçular* (destancılar) da aynı dönemin isimleridir. Başkaları bir tarafa Sagınbay Orozbekov ve Sayakbay Karalayev gibi ünlü *manasçılar* bu dönemde yaşamıştır. Okuma yazma probleminin giderilmesiyle destancıların eserlerini yazıya geçirme imkânı elde edildi. Gittikçe önceki *comokçuların* yerini "*cazma aytuuçular*" (okuma yazma bilen destancılar) almaya başladı.

Sonuç olarak, sözlü gelenek, âşıklık geleneği uzun zaman içerisinde gelişip değişerek, zengin estetik tecrübe toplamış ve yazılı kültüre – edebiyata geçmenin sağlam estetik zeminini oluşturmuştur. 20. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren edebi yani yazımsal eserlerin meydana gelmesini sağlayabilecek kadar zengin estetik deneyimlerin olmasından dolayı, Kırgız edebiyatı kısa zaman içinde dünyanın en zengin edebiyatları arasından yer almaya başlamıştır.

3. Yazımsal Eserler

Kırgız söz sanatı tarihinde edebî, başka bir ifadeyle gerçek anlamda yazılı kültürün örnekleri olarak değerlendirilen eserler ortaya koyma tecrübesi, 20. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren başlar. Bu tarihten önce edebî eser yani yazımsal ürün sayılabilecek örneklerin mevcudiyeti hakkında bir bilgi henüz yoktur. 19. yüzyılda Arapça okuma yazma bilen şairlerin ortaya koydukları eserlere "yazımsal eser" örnekleri diyemeyiz. Onların hepsi irticalen şiir okuma sanatının ürünleridir. Bu sebeple araştırmacılar, okuma yazma bilen akınları *cazgiç akınlar* (yazan âşıklar) adıyla göstermişlerdir. Söz konusu şairler, eserlerini önce zihinlerinde irticalen şiir okuma metoduyla yaratıyorlar; sonra bu irticalen söyledikleri metni kendileri yazıya geçiriyorlar. Böyle şairler için "yazmak" yaratıcılık (eser yazma) süreci değil, sadece sahip olduğu irticalen şiir okuma sanatının tecrübesine dayanarak yarattığı eserini kâğıda dökme faaliyeti olur. Yazılı edebiyatta ise "yazmak", bir yaratıcılık (eser yazma) sürecidir. "İrçılık", "akındık" (ozanlık, şairlik) sanatından farklı olarak "edebiyatın" kendine özgü muhteva ve şekilleri vardır. Meselâ, *cazgiç akınların* kalemlerinden yazılı edebiyattaki hikâye, roman, uzun hikâye, tiyatro eseri vb. gibi eserleri beklemek mümkün değildir.

Cazgiç akınlar arasında edebî geleneğe çok yaklaşabileni sadece Moldo Niyaz olmuştur. O, Kırgız folkloru ve âşıklık geleneğindeki *sanat* türünün muhtevası ile şekline yenilikler getirmiştir. Millî şiir şekillerinden *sanatı*, sadece didaktik açıdan değil, aynı zamanda da

tarihî muhteva açısından zenginleştirip, *sanat* şiirleri serisini ortaya koymuştur. Onun şiirlerinde, irticalen şiir okuma sanatında rastlanmayan detaylar mevcuttur. Buna rağmen Moldo Niyaz'ı edebiyat yani yazın temsilcisi olarak gösteremeyiz.

Kullanmakta olduğu yazısını kaybeden ve dilini sadece sözlü şekilde geliştirip, sözlü olarak meydana getirdiği eserlerle yaşatmayı sürdüren Kırgız halkının yazılı kültüre, yazın geleneğine sahip olması, ancak millî basın yayına sahip olmasıyla mümkün olabilirdi. Böyle bir imkan, Kırgız halkının eline ancak 1924 yılında geçmiştir. Tarihe göz atalım: 1924 yılının Ocak ayında Türkistan Muhtar Sosyalist Cumhuriyeti Yönetim Kurulu'nun 12. Kurultayı, Kırgız, Uygur vb. gibi yazma geleneğinden uzaklaşmış halkların dillerinde ders kitapları ve kitaplar çıkarma hakkında bir karar aldı. İşte bu karara dayanarak aynı yıl "Kara Kırgız İlim Komisiyası" (Kırgız Bilim Heyeti) oluşturuldu. Arap alfabesini esas alan ve Kırgız dilinin ses özelliklerine uyarlanmış bir alfabe hazırlama, Kırgızca gazete çıkarma, sözlü gelenek ürünlerini derleme, Kırgız imlâsını oluşturma gibi öncü adımlar atılmış ve bu faaliyetler devlet tarafından dikkatle denetlenmeye başlamıştır. Bunun neticesi olarak 7 Kasım 1924 tarihinde Kırgız gençlerinin çok arzuladıkları gazeteleri "Erkin Too" adıyla yayın hayatına girmiştir. Böylece, Kırgızca süreli yayın olmadığı için, Kazak, Özbek ve Tatar dilinde eserler yazmaya başlayan genç yetenekler kendi ana dillerinde kaleme aldıkları eserleri yayınlama talihine sahip oldular. Kırgız

edebiyatının, millî yazılı kültürünün ilk adımı, işte böyle atılmıştır. Cehaleti yok etmek için açılmış kurumların sayıca artması, gençlerin kısa sürede tahsilli insanlar safından yer almaları ve onların arasında bulunan edebî eser yaratmaya meyilli gençlerin eğitim almalarının sağlanması, Kırgız edebiyatının temelini hızla atılmasına ve çok asırlık yazılı geleneğe sahip halkların edebiyatlarında görülen olguların kısa sürede Kırgız edebiyatında da görülmesine uygun bir zemin hazırladı.

Zamanla süreli yayınların sayısı da, kalitesi de arttı. Yazma yeteneğine sahip gençler makalelerle birlikte şiir, mensur eserler ve tiyatro eserleri de kaleme almaya başladılar. Neticede, Sıdık Karaçev, Kasım Tınistanov, Aal Tokombayev, Moldogazi Tokobayev, Mukay Elebayev, Cuma Camgırçiyev, Börü Kenensariyev, Kasımaalı Bayalinov, Sagın Naamatov, Kubanıçbek Malikov v.b onlarca gencin eserleri yayımlandı. Bu eserler, gerçek anlamda Kırgız yazını – edebiyatı geleneğinin ilk adımları olarak kaldı.

İleriki yıllarda Kırgızca olarak çıkan gazete ve dergilerin sayı ve hacim bakımından artması, kitap yayımlama imkânının ortaya çıkması, genç Kırgız edebiyatının sözlü gelenek üslubundan yazılı edebiyat üslubuna geçme sürecini hızlandırdı. 10-15 yıl içinde, yani 1930-1940'lı yıllarda Kırgız edebiyatı doğal olarak şekillenip, yazılı edebiyatta görülen edebî türlerin hepsi benimsendi ve bu türlere uygun eserler yazıldı. Yukarıdaki isimlere Kasımaalı Cantöşev, Cusup Turusbekov, Tügölbay Sıdıkbekov, Alıkul Osmonov. Raykan Şükürbekov, Temirkul Ümötaliyev, Midin Alıbayev, Tölön Şamşiyev vb. katıldı. 1930'lu yıllardan önceki Kırgız şiirinde görülmeyen “poema” (manzume) türüne ait onlarca eser yayımlandı. Onların arasında günümüzde de önemini kaybetmemiş, Kırgız şiirinin büyük eserleri arasında yer alan Aal Tokombayev'in “Tañ Aldında” (“Şafağa Doğru”), Kasım Tınistanov'un “Cañıl Mırza”, Coomart Bökömbayev'in “Altın Kız”, Temirkul Ümötaliyev'in “Aysuluu” ve Abdurasul Toktomuşev'in “Kakşaaldan Kat” (“Kakşaal'dan Mektup”) adlı “poemaları” (manzumeleri) vardır.

Nesir ve tiyatro alanında da Kırgız edebiyatında daha önce örneğine rastlanmayan yeni hadiseler yaşandı. Hikâye, uzun hikâye ve roman türünde eserler yayımlandı. Mukay Elebayev'in “Uzak Col” (“Uzun Yol”) adlı uzun hikâyesi, Kubanıçbek Malikov'un “Azamattar” (“Babayiğitler”) adlı uzun hikâyesi, Kasımaalı Cantöşev'in “Kanibek” adlı romanı ve Tügölbay Sıdıkbekov'un “Keñ-Suu” adlı romanı çıktı. Yeni hayatın çeşitli çetin meselelerini anlatan piyesler de yazıldı. Onların arasında özellikle şu eserlere işaret etmek mümkündür: Şarip Kökönov'un “Cañı Turmuşka” (“Yeni Hayata”), Coomart Bökömbayev'in “Kargaşa” (“Engel”), Raykan Şükürbekov'un “Beyit Arasında” (“Mezarlar Arasında”), Cusup Turusbekov'un “Acal Orduna” (“Ecel Yerine”), Coomart Bökömbayev'in

“Altın Kız” adlı piyeslerini, Kasımaalı Cantöşev'in “Dardaş” ve Raykan Şükürbekov'un “Capalak Capasov” en önemlilerindedir.

Üzerinde durulması gereken bir nokta şu ki, bu dönemdeki şiirler muhteva bakımından çoğunlukla siyasî propaganda niteliğini taşıdı. Böyle olması tabii bir durum idi. Nesir ve tiyatro eseri türünde yazılmış eserlerde ise, sosyal meseleler çok işlendi. Meselâ, kadın-erkek eşitliği, zenginlerin zulmü gibi meselelere özellikle ağırlık verildi. Buna rağmen 20-30'lı yılların, Kırgız edebiyatı için yeni türleri benimseme, ilk adımlarını atma ve edebî üslûp oluşturma süreci olduğu örneklerden de görülmektedir.

1940'lı yıllar, özellikle de II. Dünya savaşı dönemi, yazarlar için yeni ufuklar açtı. Daha önceki “propagandacı” üslûba, kahramanlık ve vatanperverlik gibi temalar eklendi. Şiirde “salam kat” (mektup) tarzındaki eserler doğdu. Nesirde ise “dokumentaldık oçerkter” (belgesel tarzında deneme) ile birlikte vatanperverliğe davet eden eserler yazıldı.

Kırgız edebiyatının başlangıcında yer alan Aal Tokombayev, Temirkul Ümötaliyev, Kubanıçbek Malikov, Coomart Bökömbayev, Tügölbay Sıdıkbekov, Satkın Sasıkbayev, Alıkul Osmonov vb. isimler, şiir, nesir ve tiyatro alanında, dönemin taleplerine uyan eserler verdiler. Tügölbay Sıdıkbekov “Temir” romanını ve “Bizdin Zamandın Kişileri” (“Çağımızın İnsanları”) romanından parçalar yayımladı. Kırgız halkının kahramanlık geleneğini yansıtan tiyatro eserleri yazıldı ve onlardan bazıları tiyatrolarda, hatta cephede sahnelendi (Meselâ, Kasımaalı Cantöşev'in “Kurmanbek” adlı eseri).

Özetleyecek olursak, II. Dünya Savaşı dönemi, Kırgız yazarlarının dikkatini ne kadar çok çekse de, Cekşen Aşubayev, Mukay Elebayev, Cusup Turusbekov, Kuseyn Esenkocayev gibi güçlü şair ve yazarlar cephede şehit düşseler de, ilk adımını atmış olan Kırgız edebiyatının gücü kesilmedi. Yukarıda saydığımız şair ve yazarlara, on yıl içinde genç yetenekler grubu katıldı. Onların arasında: Smar Şimeyev, Süyünbay Eraliyev, Sooronbay Cusuyev, Baydıldı Sarnogoyev, Toktobolot Abdumomunov, Şükürbek Beyşenaliyev, Cunay Mavlyanov, Tömönbay Bayzakov vb. isimler de bulunmaktadır.

Savaş, yazar ve şairlere yeni bir tema sundu. Savaştan sonraki yıllarda da savaş temasını ele alan, cephedeki ve cephe gerisindeki hayatı anlatan başarılı eserler yazıldı (Cengiz Aytmatov “Betme-Bet” (“Yüzyüze”), Uzakbay Abdukayimov “Maydan” (“Savaş”) vb). Savaş sonrası, özellikle de 1950'li yıllar, millî edebiyatın kendi vadisine dönüş yılları oldu. Kırgız edebiyatını dünyaya tanıtan Cengiz Aytmatov'un ilk eserleri de bu dönemde yayımlandı.

1960-1990'lı yıllarda Kırgız edebiyatı, şekillenmiş bir edebiyat olarak dünya okuyucularına meşhur eserler

sunmaya başladı. Kırgız yazar ve şairlerinin eserleri, yabancı dillere tercüme edildi ve dünyanın çeşitli yerlerinde ödüller aldı. 1950’li yıllara kadar devam eden “siyasî propaganda temaları” belli bir ölçüde geriye çekilip, insan hayatının önemli meselelerini ele alan eserler yazıldı. 1960’lı yıllardan itibaren Cengiz Aytmatov, Tölögön Kasımbekov, Zuura Sooronbayeva, Kasım Kaimov, Aman Saspayev, Öskön Danikeyev, Aşım Cakıpbekov, Esenbek, Mederbekov, Kambaralı Bobulov, Şabdanbay Abdıramanov, Kaçkınbay Osmanaliyev, Kubatbek Cusubaliyev, Keñeş Cusupov, Murza Gaparov, Seyit Cetimişev, Asanbek Stamo, Melis Abakirov, Musa Murataliyev, Kazat Akmatov, Köçkön Saktanov vb. onlarca yazar, Kırgız nesrine verimli bir dönem yaşattı. Daha sonra Kırgız nesri Kasım Kuşubekov, Abdilamit Matisakov, Mamasalı Apışev, Kanıbek İmanaliyev vb. genç yazarların eserleri ile zenginleşti.

Şiirde ise, 1960’lı yıllardan sonra Calil Sadıkov, Ramis Rıskulov, Omor Sultanov, Turar Kocomberdiyev, Mayramkan Abılkasıмова, Ernest Tursunov, Sovet Urmambetov, Colon Mamitov. Süyörkul Turgunbayev, Asan Cakşılıkov vb. şairler başarılı eserler kaleme aldılar. Onlara nazik ve lirik üslûplarıyla Akbar Ruskulov, Esentur Kılıçev, Egemberdi Ermatov, Markabay Aamatov ve Tursunaalı Bostonkulov gibi gençler de katıldı. Günümüzde Abdırahman Alımbayev (Bayas Tural), Kemel Belekov, Alik Akimaliyev, Bazarbü Medetova, Bekturuş Salgamani, Kıyalbek Urmanbetov, Atantay Akbarov, Çınıbay Tursunbekov, Fatıma Abdalova, Kocogeldi Kulutegin, Ömürbek Tillebayev, Sadık Gavay, Elmırbek İmanaliyev, Manas Alımbayev, Bakıtıgul Çınıbayeva, Eran Cumagaziye, Mırlan Samıyko-uulu vb. onlarca genç yetenek eser yazmaktadır.

1960 yılından itibaren Kırgız mizahı, sayı bakımından da, kalite bakımından da arttı. Başlangıcında, Aytkulu Ubukeev, Kasımaalı Bektenov, Raykan Şükürbekov ve Midin Alıbayev’in bulunduğu Kırgız mizahını, Samansur Bölökbayev, Mukametkaliy Tursunaliyev, Muhtar Borbugulov, Kalkambay Aşımbayev, Caparkul Alıbayev, Esengul Çopiye, Sadır Sarıgulov, Tınçtıkbek Çoroyev vb. sürdürdü. Sosyal, sınıfsal farklılıkları esas alan mizah gelişti ve zamanla sıradan insanın kişiliğindeki, hayalindeki olumsuzlukları eleştirme derecesine yükseldi. Günümüz Kırgız mizahının ise, ağırlık olarak parodi ve taklit istikametinde gelişmekte olduğunu fark etmek mümkündür.

Tiyatro alanında Moldogazı Tokobayev, Aalı Tokombayev, Kasımaalı Cantöşev, Cusup Turusbekov, Coomart Bökömbayev, Raykan Şükürbekov vb. büyük yazarların öncülük ettiği ve Şatman Sadıbakasov ile Toktobolot Abdumomunov’un sürdürdüğü yolu, Bakı Ömüraliyev, Mar Bayciyev, Calil Sadıkov, Ermenbek Toktogulov, Mırzabek Toybayev, Beksultan Cakiyev gibi yazarlar izledi. Daha sonra Sıdık Akmatov, Egemberdi Ermatov, Sultan Rayev vb. genç yeteneklerin piyesleri sahnelenmeye başladı.

Belirtilmesi gereken husus şu ki, 1990’lı yılların ikinci yarısından sonra Kırgız şair ve yazarlarının bir özgür arayış yoluna girdiklerini fark etmek zor değildir. Özellikle de genç yeteneklerin arasında üslûp bakımından bir takım yenileşmeler gözlenmektedir. Bununla birlikte son on yıllık süre içinde genç şair ve yazarların kalemlerinden güçlü ve başarılı edebî eserlerin doğduğunu söylemek zordur. Günümüz Kırgız edebiyatı, sanki bir arayış içindedir ve hayatın yeni, beklenmedik gerçeklerini benimseme sürecini yaşamaktadır. Yayınlanmış kitapların sayısı çok olmasına rağmen kalite bakımından sağlam olma, gerçeği yeni bir bakış açısından yansıtmaya işi, daha uzayacak gibi görünmektedir. Bugün raflarda estetik seviyesi yüksek, profesyonelce yazılmış eserlere nazaran çabuk tüketilebilir metinler daha çok yer alıyor gibi.

Özetleyecek olursak, ilk adımını 20.yüzyılın 20’li yıllarında atan Kırgız edebiyatı, ne de olsa 70-80 yıllık bir süre içerisinde dünyadaki zengin millî edebiyatlardan biri gibi gelişti. Şu anda Kırgız edebiyatından çeşitli tarzda, çeşitli üslûpta ve çeşitli muhtevada yazılmış eserleri bulmak mümkündür. Başkası bir tarafa, dünyaca tanınmış, kitapları hemen hemen tüm dünya dillerine tercüme edilmiş roman yazarı Cengiz Aytmatov’u ele alalım. O, günümüz Kırgız edebiyatının en aktif yazarlarından biridir. Tarihî romanın ustası, titiz üslûpçu meşhur Tölögön Kasımbekov da durmadan okuyuculara yeni eserler sunmaktadır. Hayatın gerçeklerini estetik açıdan benimsemeye kimseye benzemeyen, kendine özgü yöntemler kullanan Kubatbek Cusubaliyev’in romanları da birbirinin peşi sıra yayınlanmaktadır. Kırgız şiirini muhteva ve şekil bakımından zenginleştiren Süyümbay Eraliyev, Ramis Rıskulov da güçlü ve başarılı eserler yazma arzusunu henüz kaybetmediler. Kısacası, büyük, orta ve küçük kuşak şair, yazar ve tiyatro yazarları, Kırgız edebiyatının yükünü zirveden zirveye yorulmadan taşımaktadırlar. Şu anda Kırgız edebiyatı çevresinde, büyüğü küçüğüyle birlikte, yaklaşık 400 yazar ve şair bulunmaktadır. Zaman, hepsinden de güçlüdür. Bundan sonrasını zaman gösterecektir.

Antolojinin kaynağını büyük ölçüde, yayımlanmış kitaplar, yazar ve şairlerin el yazmaları, arşiv belgeleri teşkil etti. Sözlü gelenek metinleri ve aşıkların eserleri mevcut yayınlardan alındı. Nesir ve tiyatro eserlerinin tümü yazarların kitaplarından seçildi, ya da isteğimiz üzere bize verilen el yazmaları kullanıldı. Şiir seçme konusuna gelince durum bir az değişti. Şairlerin yayınladığı kitaplarının ve bize verdiği seçilmiş şiirlerinin yanı sıra daha önce Bişkek’te yayınlanmış şiir antolojilerine de başvuruldu. Ünlü yazar ve şairler Keneş Cusupov, Sagın Akmatbekova, Süyörkul Turgunbayev ve Toktosun Samudinov tarafından hazırlanıp 2000 yılında basılan iki ciltli *Kırgız Poeziyasının Antologiyası* (Kırgız Şiirinin Antolojisi) kitabını özellikle belirtmek istiyorum. Titizlikle seçilen metinler, bu antolojiyi eski ve çağdaş Kırgız şiirinin gerçek zenginliğini yansıtabilecek kaynak

niteliğini kazandırmıştır. Bu kitap her zaman elimizin altında bulunan kitaplardan olmuştur ve onlarca şairin eserlerini seçmekte kaynaklık etmiştir.

* * *

Son olarak, bu antolojinin hazırlanması ile ilgili birkaç şey daha söylemek istiyorum. Hatasız iş olmaz dedikleri gibi, antoloji kusursuz oldu demekten uzağım. Herhangi bir işin eksikliği ve hatası iş bittikten sonra belli olur, değil mi? “Keşke burasını böyle yapsaydım” diyerek pişman olmak, bir iş yapan insanların hepsinin yaşayabileceği bir durumdur. Bu sefer de böyle oldu. Antoloji hazırlanıp, son hâlini aldıktan sonra baktığımda birçok eksikliği fark ettim. Onlardan bazılarını okuyucuyla paylaşmanın görevim olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu iki kitap, daha işin başlangıcıdır. Bundan sonra da nice antoloji hazırlanacak, yayımlanacaktır. Biz değilsek, başka birilerinin daha iyisini yapacağından eminiz. O zaman bu antoloji için atılan ilk adım hataları tekrarlanmasın diye aşağıdaki eksikliklerin göstermenin doğru olacağını düşündüm. Birinci ve çok üzücü olan eksiklik, Kırgız edebiyatındaki bazı türlerin az yansıtılmış olmasıdır. Meselâ, Kırgız romanının daha sonraları şekillenmiş edebî türlerden biri olmasına rağmen, hayatı estetik açıdan yansıtmamanın en gelişmiş yollarından biri olduğu herkesçe bilinmektedir. Ayrıca kökü sözlü anlatımda bulunan, başka ülkelerin edebiyatlarındaki roman yazma tecrübeleriyle zenginleştirilmiş, kendi başına *Kırgız romanı* diyebileceğimiz bir seviyeye ulaşmış bu edebî türün bazı örneklerine, özellikle de edebiyat tarihi açısından önemli örneklerine antolojimizde maalesef yer verilmedi. Diğer edebî türlerden de, kompozisyonu, üslubu, teknikleri, muhtevası ve estetik değeri bakımından hafızalara yer etmiş eserlerin bir grubu da antolojiye girmedi. Bunun sebeplerinden bir tanesi, antolojinin biyografik ve kronolojik prensip üzerine kurulmasıdır. Aslında bu sayede “Kırgız Romanları”, “Kırgız Povestleri (Uzun Hikâyeleri)”, “Kırgız Hikâyeleri” gibi, türü esas alan bir seçilmiş eserler antolojisi hazırlamanın, millî edebiyatın zengin hazinesini daha iyi göstermeye yardımcı olacağını açıkça görmüş olduk.

İkinci eksiklik, bir değil birkaç edebî türde eser veren yazar ve şairlerin çok yönlü edebî mirasları tüm cephesiyle yansıtılmadı. Meselâ Aalı Tokombayev sadece bir şair değil, aynı zamanda başarılı bir yazar ve tiyatro yazarı olarak da tanınmaktadır. Ne kadar arzuласak da bu antolojide onun sadece şiirlerine yer verildi.

Kırgız edebiyatının temelini atanlardan başlayıp günümüzde yeni yeni eserler vermeye başlayan genç yazar ve şairleri de içine alan bir antoloji hazırlama gayretimiz de tam anlamıyla gerçekleşmemiş gibidir. Az da olsa bazı şairlerle yazarların dikkatten kaçtığı farkındayız. Bunu, elinizdeki antolojinin hazırlayanı olarak şimdiden itiraf edebilirim.

Yine de, iyisiyle kötüsüyle, ilk ve en zor adımı atmış bulunuyoruz. Onu devam ettirecek, geliştirecek, bundan da güçlü, bundan da tam antolojiler hazırlamak bizden sonraki kuşakların işidir.

Son olarak bu, ilk bakışta sıradan görünse de çalışmaya başlayınca çok zahmetli antolojiyi hazırlamanın zorluk ve azabını benimle birlikte çeken yakınlarıma teşekkür etmek istiyorum. Öncelikle belirtmeliyim ki, bu antolojinin hazırlanmasında Doç.Dr. Adina Ayılçıyevič BORONOV’un katkısı büyüktür. Başlangıçta birlikte hazırlamaya başlamışsak da, görevlerimizin değişmesinden dolayı, ikimizin dünyanın iki ucunda yaşamaya mecbur kalmamız, bu antolojiyi düzenleme çilesini tek çekme durumuna düşmeme sebep oldu.

Bu antolojinin hazırlanmasında gerekli bilgileri araştırıp bulma, onları düzenleme ve tamamlama konusunda yorulmaz ve usanmaz yardımcım olan sevgili kızım Aydana KAYIPOVA’nın da emeği çoktur. Antolojinin son, biyografik bilgilerin kontrol edilmesinde, değerli zamanlarını ayırıp, her şeye razı olarak çalışan öğrencilerim Bakıt MIRZATAYEVA ile Çınara CILKIÇIYEVA’ya yürekten teşekkür ediyorum. Onların yardımı olmadan elinizdeki antoloji bu günlerde yayına hazır olmazdı.

Böylece, değerli okuyucular, elinizde yüzyıllar boyu devam eden Kırgız sözünden “örülmüş” eserlerin bazı örnekleri bulunmaktadır. Onların arasında Dünya edebiyatında benzerine rastlanmayan büyük eserlerle birlikte, devrin, zamanın esintisinden esinlenerek meydana getirilmiş sadece edebiyat tarihi açısından önemli olan eserler de vardır. Burada edebiyat hayatına yeni adım atmış genç yazar ve şairlerin eserleriyle de karşılaşacaksınız. Bu antoloji, seçilmiş eserler antolojisi değildir. Amacı, Türkiye okuyucularına Kırgız edebiyatı hakkında mümkün mertebe objektif bir fikir sunmaktır. Umarım, bu antoloji siz saygıdeğer okuyucuları, dünya edebiyatına değerli eserler armağan eden Kırgız edebiyatının gizemli dünyasıyla tanıştıracaktır. Eksiklikleri hoşgörülerinize bırakıyorum.

Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV